

УДК: 94(37):327«-120/63»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-057

Парфянське царство, Велика Вірменія та Каппадокія у зовнішньополітичних планах Мітрідата VI Евпатора напередодні війн з Римом»

А.О. Грегуль

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
allinnkka@gmail.com

Ключові слова: Мітрідат VI Евпатор, Понтійське царство, Парфія, Вірменія, Каппадокія, Римська республіка, зовнішня політика.

Стаття присвячена дослідженню зовнішньої політики царя Понту Мітрідата VI (120–63 рр. до Р.Х.) у період підготовки до війни з Римською республікою. Розглянуто процес становлення зовнішньополітичних контактів Понтійського царства із сусідніми територіями, пошуку і залучення союзників. У статті визначено, що близько 102 р. до Р.Х. були встановлені союзницькі відносини з Парфянським царством, а у 95 р. до Р.Х. – Великою Вірменією. Розкрито причини зацікавлення Мітрідата VI підкоренням Каппадокії. Досліджено династичну боротьбу за каппадокійський престол і проаналізовано у ній роль Мітрідата VI.

Parthian Empire, Greater Armenia and Cappadocia in foreign policy projects of Mithridates VI Eupator before the wars with Rome

A. Hrehul

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Key words: Mithridates VI Eupator, Pontic kingdom, Parthia, Armenia, Cappadocia, the Roman Republic, foreign policy.

The purpose of the paper is to study the foreign policy of the Pontic king Mithridates VI (120–63 BC) during the preparation for the war with the Roman Republic. It is determined that the main tasks for the king were conquests of new territories and a search for reliable allies. The first important partner for Mithridates and a starting point for seeking further contacts was Parthian Empire. It is defined that the beginning of Mithridates' VI political contacts with members of the Arsacid dynasty originates from the end of the 2nd century BC. Having been in an alliance with Parthia Mithridates Eupator intended to establish relations with Greater Armenia, which was in the sphere of influence and indirect dependence on the Arsacid dynasty.

It is investigated that the king of Pontus focused on the possibility of form an alliance with Greater Armenia, when the struggle against Rome for the control of Cappadocia began growing into an armed confrontation. Consequently, Mithridates VI succeeded his intentions before the first war with Rome. Moreover, Tigran was ascended to the throne through the contribution of Parthian king Mithridates II, so the rapprochement between Pontus and Armenia was organized by Parthia. An alliance with Greater Armenia helped Mithridates Eupator to subordinate Cappadocia. It should be emphasized that the origin of the family of the Pontic and Cappadocian kings from a single common descendant and the determination of the general core of the Pontic kingdom and Cappadocia, entitled «Pontic Cappadocia», became the reason for Mithridates' VI desire to establish political control over the neighboring territory. Consequently, Mithridates VI tried to control the Cappadocia, which he considered as the original territory of his dynasty. Therefore, the dynastic struggle for the Cappadocian throne and the place in it of Mithridates VI were analyzed.

As a result of the study, it was determined that the feud over Cappadocia was one of the preconditions for the escalation of a war with Rome.

Мітрідат VI воював із Римом із перервами близько 26 років (із 89 по 63 р. до Р.Х.), а така довготривала військова кампанія підтримувалась завдяки організованій зовнішньополітичній системі, що була спрямована на заключення союзів і посилення провідної ролі Понту по відношенню до сусідніх територій. У підготовці до війни з Римом головними завданнями для Мітрідата стали оптимізація військово-економічної бази всередині території Понтійського царства, підкорення нових і повернення колишніх територій (Великої Фрігії, яку римський Сенат відібрав з-під понтійського управління у 116 р. до Р.Х. А цю територію царі Понту повністю вважали своєю, бо ще Мітрідат II (бл. 250–210 рр. до Р.Х.) отримав її від Селевка II Каллініка (246–225 рр. до Р.Х.) з нагоди одруження з його сестрою Лаодікою (Just. XXXVIII. 5. 3) [1]) шляхом приєднання нових земель чи надання їм автономії та пошук надійних союзників.

Розв'язання даних питань започатковане ще у роботі Т. Рейнака [2], що стосувалось переважно зовнішньої політики Мітрідата VI у контексті військової кампанії проти Риму. Але у сучасних дослідженнях М. Ольбріхта [3; 4] та А. Мейор [5] становлення союзницьких відносин царя Понту із сусідніми територіями розглядається саме з точки зору експансіоністської політики Мітрідата. І саме у цій статті головна увага буде зосереджена на дослідженні зовнішньополітичних кроків понтійського царя, що були спрямовані на завоювання нових територій, зокрема Каппадокії, та встановлення союзницьких контактів, а саме з Парфянським царством і Великою Вірменією.

Плануючи захопити Каппадокію, Мітрідат VI першопочатково використав внутрішні конфлікти у Римській республіці на власну користь. Відомо, що у 91–88 рр. до Р.Х. Рим був заклопотаний Союзницькою війною (App. Mithr. 22) і саме тоді було здійснено перші напади в бік Республіки, про що Сулла дорікав цареві по закінченню першої війни. Адже за той час Мітрідат втрутився у Каппадокію, Віфінію, Галатію і Пафлагонію (App. Mithr. 58).

Також Мітрідат скористався конфліктом між Гаєм Марієм і Корнелієм Суллою, які не могли поділити першість за успішне закінчення Югуртинської війни (111–106 рр. до Р.Х.) (Plut. Sulla 3–4; Plut. Mar. 32–33). При зустрічі з Гаєм Марієм близько 99 р. до Р.Х. цар Понту отримав слушне зауваження від полководця: «О, цар, намагайся бути сильнішим за римлян або принишкнучи мовчи» (ἢ μείζον, ᾧ βασιλεῦ, πειρῶ δύνασθαι Ῥωμαίων, ἢ ποίει σιωπῆ τὸ προστασόμενον,)

(Plut. Mar. 31. 3). Гай Марій плекав честолюбні плани щодо майбутніх тріумфів, але ми не можемо точно стверджувати чи суперечила інтересам Республіки відвертість римського полководця. Плутарх лише відзначає, що Гай Марій «збив з пантелику/збентежив Мітрідата» [6, р.1499] (συνταράξας καὶ Μιθριδάτην) (Plut. Mar. 31. 2). Точних даних стосовно розмови немає та й наявні не можемо вважати достовірними, враховуючи ставлення Плутарха до Марія та Сулли, де останнього автор завжди характеризував приязніше (Plut. Sulla 3–4). Місія Гая Марія в Анатолії мала на меті збір інформації про конфлікт між Каппадокією, Понтом і Віфінією.

На зовнішньополітичній арені першим важливим союзником для Мітрідата Евпатора та відправною точкою для пошуку подальших контактів стало Парфянське царство [3, р.276; 5, р.103], яке відіграло не останню роль у захопленні Каппадокії. Розростання Понтійського царства, яке на сході межувало із Парфією, не могло лишитись поза увагою династії Аршакідів. В той же час у підготовці до війни з Римом, яка у будь-якому разі починалась би із заходу від Понту (App. Mithr. 13–20), Мітрідат не лишив відкритим західний кордон свого царства.

Початок політичних контактів Мітрідата VI із представниками династії Аршакідів бере свій початок із кінця II ст. до Р.Х., бо під 102 р. до Р.Х. в епіграфічних джерелах (скульптурних медальйонах парфянського царя Мітрідата II і ще одного представника Аршакідів на о. Делос [7, р.13–42]) є дані, за якими можна точно встановити, що на той час Понт і Парфія мали союзницькі відносини чи хоча б спільні плани у майбутній війні. У союзі з Парфією Мітрідат Евпатор мав намір встановити відносини з Вірменією, яка була у сфері впливу та непрямій залежності від Аршакідів (після поразки вірмен за царя Артавазда I від парфян, цар Великої Вірменії Тигран II із 120х рр. до Р.Х. жив у Парфії (Strab. 11. 14. 15; Just. XXXVIII. 3. 1, XLII. 2. 1–6), а у 95 р. до Р.Х. за сприяння Мітрідата II став повноправним правителем [8], але був змушений віддати парфянам 70 долин у Вірменії, які пізніше зміг відвоювати (Strab. 11. 14. 15)). Коли боротьба з Римом за контроль над Каппадокією почала переростати у збройне протистояння, цар Понту зосередився на можливості укладення союзу із Великою Вірменією. Вже до першої війни з Римом Мітрідатові VI вдалося реалізувати свої наміри: «Тигран вірменський йому зять був, а Аршак парфянський – друг» (Τιγράνης δ' ὁ Ἀρμένιος αὐτῷ κηδεστής ἐστὶ, καὶ Ἀρσάκης ὁ Παρθυαῖος φίλος) (App. Mithr. 13, 15). Деталізуо-

чи вищенаведену цитату, відзначимо, що Мітрідат віддав свою дочку Клеопатру за Тиграна близько 95 р. до Р.Х. (Just. XXXVIII. 3. 2), а Аршаком міг бути один із співправителів Мітрідата II [9; 10] у період т.зв. темних віків парфянської історії (165–55 рр. до Р.Х.).

Оскільки Тигран був зведений на престол завдяки парфянському цареві Мітрідатові II, то логічним видається і налагодження політичних контактів Понту з Вірменією саме через Парфію, і до того ж, в її інтересах. Парфянський цар зблизив сусідні країни для ведення спільної військової кампанії проти Риму, не бажаючи самому безпосередньо втручатись у конфлікт. М. Ольбріхт класифікує Велику Вірменію як васала (*vassal*), звісно ж у переносному значенні, маючи на увазі лише підконтрольність Парфії. У зв'язку з такою характеристикою він приписує прийняття політичних рішень Парфією за Велику Вірменію [4, р.168].

Одразу після укладання союзу з 95 р. до Р.Х. почались приготування до війни, про що свідчить різке збільшення карбування й обігу понтійських монет [11, р.245–280]. З початком військово-політичної кампанії у Каппадокії посол парфянського царя Аршака, Оробаз, спробував вперше встановити контакти з Римом через Луція Корнелія Суллу (Plut. Sulla 5). Метою візиту парфянського посольства слід вважати розмежування сфер впливу, бо експедиція Сулли, хоч і з незначною кількістю військ, наближалась до кордонів держави Аршакідів (стояла біля Євфрата). Результати переговорів залишились невідомими, але в результаті цар Парфії стратив Оробаза.

У Мемнона повідомляється про союз Понту з парфянами, мідійцями, вірменами, фрігійськими й іберійськими царями (Memn. FGrH_434. 22. 3–4), де провідне місце займали парфяни, оскільки під їхнім протекторатом знаходились інші землі (за аналізом поширення парфянських монет за Мітрідата II у Вірменії й Іберії [12, р.143–147]). Також про можливе встановлення союзу між Понтом і Парфією повідомляє Гай Саллюстій Крісп у листі Мітрідата до парфянського царя Фраата III (73 – 69 рр. до Р.Х.) (Sal. Hist. Mithr. 23), де понтійський цар жаліється на невдачі у війні і недостатню підтримку Тиграна II. Але вже на той момент написання листа (69 р. до Р.Х.) Гней Помпей уклав договір із Парфянським царством про нейтралітет у війні з Понтом (Dion. Cass. XXXVI. 45. 3–4)), що дає підстави стверджувати про підтримку Понту парфянами лише на початковому етапі військової кампанії з Римом.

У союзі Понту, Парфії та Вірменії надзвичай-

но важливим було питання Каппадокії та Віфінії, правителі яких дотримувались проримської політики. Очевидно, що правителі усіх трьох держав не могли лишити безконтрольними сусідні території і між 95 і 92 рр. до Р.Х. (датування за преторством Сулли, оскільки відомо, що Сулла був претором за рік до Союзницької війни (91/90–88/87 рр. до Р.Х.) (Vel. Pat. II. 15), а через рік після претури його відправили намісником у Кілікію (Plut. Sulla 5) [13]) за сприяння Мітрідата VI Каппадокія на недовготривалий термін перейшла під контроль Понту.

Виведення родів понтійських та каппадокійських царів від єдиного спільного нащадка стало причиною прагнення Мітрідата VI до встановлення політичного контролю над сусідньою територією. Перш за все варто звернутись до першопочаткових витоків, які дозволяють окреслювати спільні сфери впливу Понту та Каппадокії і стосуються топоніма «Понт». Слово «Понт» варто використовувати для визначення родового ядра території, котра була під управлінням Мітрідата Евпатора, але для окреслення володінь його пращурів доречно також вживати назву Πόντος *Каппадокія* (Понтійська Каппадокія). Даний топонім зустрічається у Страбона, де одну з частин Каппадокії названо Понтом або ж Понтійською Каппадокією (Strab. 12. 1. 4). Л. Баллестерос вважає, що першопочаткову територію понтійських царів слід називати лише Понтійською Каппадокією, адже термін «Понт» поширився лише після завоювань Мітрідатом VI більшої частини узбережжя Понту Евксинського [14, р.6]. Але дослідник проігнорував назву Понт у Страбона, якою також називали цю територію ще з IV ст. до Р.Х. (Strab. 12. 1. 4). Полібій також уособлює Понтійське царство з Каппадокією, коли пише про послів Мітрідата V, які прибули з Каппадокії до Антіоха Епіфана за Лаодікою (Plb. 5. 43). Тому не дивно, що Мітрідат VI усіма силами намагався утримувати контроль над Каппадокією, яку за правом вважав першопочатковою територією його династії.

Ще у 130 рр. до Р.Х. Мітрідат V Евергет зробив спробу підпорядкувати Каппадокію Понту після смерті Аріарата V (163–130 рр. до Р.Х.), який загинув у придушенні повстання Арістоніка в Пергамському царстві (App. Mithr. 10). До того ж, допомагаючи римлянам у придушенні повстання, отримав у якості нагороди Велику Фрігію (Just. XXXVII. 1. 2). Хоча за Аппіаном «нагорода» була отримана через хабар Манію Аквілію (App. Mith. 12, 57; Plut. Mar. 31; Gel. 11. 10), якого згодом римський сенат з Гаєм Марієм відправив на війну з Понтом (Plut. Mar. 31).

Невдовзі вдова Аріарата V, Лаодіка, отруїла п'ятьох із шести синів, лишивши наступника Аріарата VI (130–116 рр. до Р.Х.) (Just. XXXVII. 1. 4–5), за якого Мітрідат V видав свою дочку Лаодіку (Just. XXXVIII. 1. 1). Важливо, що у Юстина відсутні як пояснення і мотиви до вбивства нащадків, так і пряма оповідь про шлюб між Аріаратом VI і Лаодікою, тому про ініціатора вищенаведених подій можна лише здогадуватись. Звісно, що Понту був вигідний такий сценарій, до того ж античні автори натякали, що «наслідував Мітрідат [батькові], Діонісом і Евпатором званий» (καὶ διαδέχεται Μιθριδάτης υἱός, ὃν Διόνυσος καὶ εὐπάτωρ ἐπόνυμα ἦν) (App. Mith. 10). Відповідно, наслідуючи батька, Мітрідат Евпатор роздумував над вбивством синів своєї сестри Лаодіки (Just. XXXVIII. 1. 1).

Отруєння синів Аріарата V і аналогічний намір стосовно нащадків Аріарата VI можна з впевненістю назвати справою понтійських царів. Виникає лише питання: чому пізніше цар Понту ініціював вбивство Аріарата VI через Гордія? Такий крок означав невдоволення впливом сестри та понтійських кіл при каппадокійському дворі та бажання розширити контроль над Каппадокією, «саджаючи» на престол свого племінника, а потім і сина. Стосовно особи Гордія джерела «мовчать», що не дозволяє судити про його соціальний статус (О. Габелко і С. Дмитрієв його називають каппадокійським аристократом [15, с.111; 16, р.290], хоча у пізнішій роботі О. Габелко уникнув використання такої характеристики і вжив прикметник «notorious» (сумнозвісний, загальновідомий) [17, р.330]) і відношення до понтійських царів (Plut. Sulla 5; App. Mithr. 65), але відомо, що вбивця Аріарата VI походив із Каппадокії (Just. XXXVIII. 1. 6–7) і був призначений регентом при Аріаратові IX (Just. XXXVIII. 1. 10), отже був обізнаний у державних справах і мав впливове становище при каппадокійському дворі ще до співпраці з Мітрідатом VI.

Після вбивства Аріарата VI Каппадокією почав правити його син Аріарат VII (116–101 рр. до Р.Х.) під регентством матері (сестри Мітрідата) Лаодіки. Але і такий стан речей не задовольняв Понтійське царство, тому під час переговорів у 101/100 р. до Р.Х. Мітрідат особисто позбавив життя племінника. Престол зайняв його син Аркафій, якому змінили ім'я на Аріарата Евсеба Філопатора (Аріарат IX) (101–96 р. до Р.Х.) згідно з традицією династії Аріаратидів. Отже, остаточне встановлення домінування Понту над сусідньою Каппадокією варто відносити до 101 р. до Р.Х.

На деякий час каппадокійцям вдалося посадити на трон «свого» Аріарата VIII (Just. XXXVIII.

2. 1–2), який невдовзі помер і Каппадокія знову де-факто перейшла під вплив Понту. Справедливо можна вважати, що Аріарата VIII допомогли возвести на престол римляни. Джерела повідомляють, що каппадокійці викликали брата Аріарата VIII із провінції Азія, де він виховувався (Just. XXXVIII. 2. 1). Оскільки Азія була провінцією Риму, то вплив останнього був беззаперечним.

Після смерті Аріарата VIII, у конфлікті з царем Віфінії Нікомедом III, на престол повернувся син Мітрідата Аріарат IX (Just. XXXVIII. 2. 3–5). Під питанням лишається смерть Аріарата VIII: джерела повідомляють про хворобу, але, на нашу думку, до неї був причетним понтійський цар, тим паче у Мітрідата були відповідні наміри (Just. XXXVIII. 1. 1). Проти Понту «зіграла» і Лаодіка (сестра Мітрідата Евпатора): у шлюбі разом із Нікомедом III хотіла возвести на каппадокійський престол ще одного сина, якого Помпей Трог назвав чужинцем («aliena») (Just. XXXVIII. 2. 3–8), але римляни, розуміючи цю ворожнечу, у 96 р. до Р.Х. призначили правити свого представника Аріобарзана (Strab. XII. 2. 11; Just. XXXVIII. 2. 3–8).

Мітрідат змусив Тиграна вступити у війну з Аріобарзаном і останній при першій можливості втік до Риму (Just. XXXVIII. 3. 2–3; App. Mith. 10). Близько 94 р. до Р.Х. Сулла був відправлений у Каппадокію, щоб повернути римського ставленика Аріобарзана на каппадокійський престол (Plut. Sulla 5). Недовготривалий час Рим утримував контроль над землями Аріаратидів (App. Mith. 10–11). І саме в неодноразовому захопленні Каппадокії Мітрідатом античні автори вбачають причину війни Понту з Римом (Memn. FGh_434. 22. 1).

Отже, підсумовуючи можемо стверджувати, що з кінця II ст. до Р.Х. Мітрідат Евпатор зайнявся пошуком союзників і підготовкою до війни з Римом. Близько 102 р. до Р.Х. були встановлені союзницькі відносини з Парфянським царством, а у 95 р. до Р.Х. – Великою Вірменією. Завдяки підтримці парфянського та вірменського царів, Мітрідатові вдалося розпочати інкорпорацію Каппадокії до складу Понту. Проаналізувавши династичну боротьбу за каппадокійський престол, визначено, що ще задовго до Мітрідата VI Понтійське царство претендувало на цю територію. Виведення спільного територіального ядра династій понтійських і каппадокійських царів дозволило Мітрідатові обґрунтувати свої наміри на приєднання сусідньої території до складу Понту. І саме ворожнеча за Каппадокію стала однією з передумов до розгортання військової кампанії Понту з Римом.

Джерела та література

1. Thonemann P. Roman Phrygia: Culture and Society. Greek Culture in the Roman World. New York : Cambridge University Press, 2013. 326 p.
2. Reinach T. Mithridate Eupator, roi de Pont. Paris : Firmin-Didot et Cie, 1890. 494 p.
3. Olbrycht M. J. Subjects and Allies: the Black Sea Empire of Mithradates VI Eupator (120 – 63 BC). Pontika 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times : Proceedings of the International Conference, Kraków, 21 – 26 April 2008. Oxford : Archaeopress, 2011. P. 275–281.
4. Olbrycht M. Mithridates VI Eupator and Iran. Mithridates VI and the Pontic Kingdom. Black sea studies 9: The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies / ed. by J. M. Højte. Gylling : Narayana Press, 2009. P. 163–190.
5. Mayor A. Common Cause versus Rome: The Alliance between Mithradates VI of Pontus and Tigranes II of Armenia, 94 – 66 BCE. Tarihte Turkler ve Ermenile / ed. M. Metin et al. Ankara : Turk Tarih Kurumu, 2014. P. 99–119.
6. A Greek-English Lexicon / ed.: H.G. Liddell, R. A. Scott. New York : Clarendon Press, 1901. 8 ed. 1802 p.
7. Chapouthier F. Le sanctuaire des Dieux de Samothrace. Paris: E. De Boccard, 1935. 97 p.
8. Manandyan H. Tigranes II and Rome: A New Interpretation Based on Primary Sources. Dearborn, Michigan : Mazda Publishers, 2007. 201 p.
9. Assar G. R. F. A Revised Parthian Chronology of the Period 165 – 91 BC. Electrum: Studies in Ancient History / ed. by E. Dabrowa. Krakow : Jagiellonian University Press. 2006. Vol. 11. P. 87–158.
10. Assar G. R. F. A Revised Parthian Chronology of the Period 91 – 55 BC. Parthica: Incontri di Culture nel Mondo Antico / ed. by A. Invernizzi. Pisa, Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali. 2006. Vol. 8. P. 55–104.
11. De Callataj F. L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies. Louvain-la-Neuve, 1997. 481 p.
12. Moghadam R. P. Study of Structure and Visual Features of the Parthian and Sassanid Coins. International Journal of Arts and Commerce. 2015. Vol. 4. № 9. P. 140–153.
13. Смыков Е. В. Каппадокийская миссия Суллы: проблемы хронологии (историографический очерк). Studia historica. 2007. Vol. VII. С. 93–106.
14. Ballesteros Pastor L. Del reino Mitridátida al reino del Ponto. Orígenes de un término geográfico y un concepto político. Orbis terrarum: Internationale Zeitschrift für Historische Geographie der Alten Welt. 2003 – 2007. № 9. P. 3–10.
15. Габелко О. Л. К династической истории эллинистической Каппадокии: царский дом Ариаратидов. Античный мир и археология. 2009. Вып. 13. С. 92–119.
16. Dmitriev S. Cappadocian Dynastic Rearrangements on the Eve of the First Mithridatic War. Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. 2006. Bd. 55. № 3. P. 285–297.
17. Gabelko O. Bithynia and Cappadocia: Royal Courts and Ruling Society in the Minor Hellenistic Monarchies. The Hellenistic Court: Monarchic Power and Elite Society from Alexander to Cleopatra / ed. by A. Erskine, L. Jones, S. Wallace. Swansea : Classical Press of Wales, 2017. P. 319–342.